

Egyházi karrier és társadalmi mobilitás a 18–19. század fordulóján. Johann Ladislaus Pyrker és Kis János példája*

Vaderna Gábor

Mobilitás és egyház

A Magyar Királyság, s tágabban az egész Habsburg Monarchia, 18–19. századi történeti irodalmában a társadalmi mobilitás problémája jelentős súllyal van jelen. Pitirim A. Sorokin klasszikus (1927-es) meghatározását követve a társadalmi mobilitás egyének, objektumok vagy értékek (és presztízs) társadalmi helyzetének változását jelenti.¹ E definícióból már eleve következik a mobilitás folyamatának rétegzettség, mely érinthet osztályt (foglalkozást), anyagi javakat, kultúrát, földrajzi elhelyezkedést, nemzedéket, társadalmi nemet, családi struktúrát – ezek természetesen szorosan összefonódnak, s elválasztásuk a társadalomtörténész beállításának függvénye leginkább.² A 18–19. század fordulójának politikai elitet érintő kutatásai a köznemesség térnyerését analizálták, s ilyenformán a politikai hatalomban való részvétel társadalmi átrendeződésére hívták fel a figyelmet.³ E nagyszabású longue folyamat, mely végső soron a reformkori politikai vitákba torkollott, s legalább az 1848-as forradalomig meghatározta a politikai diskurzust, az elitek átrendeződésére világít rá, s

* A kutatást az Új Nemzeti Kiválóság Program támogatta. A szerző az *Irodalmi nyilvánosság a polgárosodó Nyugat-Magyarországon (1770–1820)* MTA Lendület kutatócsoport tagja.

¹ Sorokin eredeti meghatározása: SOROKIN, PITIRIM A.: *Social Mobility*. New York – London, 1927. 133. p. Idézi: RÓBERT PÉTER: *Származás és mobilitás*. (Műhelytanulmány) Bp., 1986. (Rétegződés-modell vizsgálat, VII.) (továbbiakban: RÓBERT, 1986.) 5. p. Részletek Sorokin alapvető műveiből magyarul: SOROKIN, PITIRIM A.: *A vertikális mobilitás csatornái*. Ford.: Tót Éva. In: *Társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések*. Válogatott tanulmányok. Szerk.: Róbert Péter. Bp., 1998. (SOROKIN, 1998.) 12–25. p.; UŐ: *Az egyének társadalmi rétegenkénti minősítésének, kiválasztásának és elosztásának mechanizmusa*. Ford.: Tót Éva. In: *Uo.*, 26–48. p.; UŐ: *Társadalmi mobilitás*. In: *Szociológiai történeti szöveggyűjtemény*. Szerk.: Huszár Tibor – Somlai Péter. Bp., 1993. 253–279. p. A kérdés elméletének történetéhez az idézett szöveggyűjteményeken túl ld.: RÓBERT, 1986. 7–31. p.

² A kérdés irodalmának magyar klasszikusa: ANDORKA RUDOLF: *A társadalmi mobilitás változásai Magyarországon*. Bp., 1982. Ld. még: HORVÁTH GERGELY KRISZTIÁN – KESZEI ANDRÁS: *Társadalomtörténet és szociológia*. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Hagyományok, irányzatok, módszerek. Szerk.: Bódy Zsombor – Ö. Kovács József. Bp., 2003. 596–621. p., 615–617. p.

³ A kérdéstről ld.: BENDA KÁLMÁN: *A magyar nemesi mozgalom 1790-ben*. In: UŐ: *Emberbarát vagy hazafi? Tanulmányok a felvilágosodás korának magyarországi történetéből*. Bp., 1978. 64–104. p., 80–85. p.; SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN: *Bevezetés. A 18. századi magyar rendiség és a bene possessionati felemelkedése*. In: *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Bp., 7–16. p.; KECSKEMÉTI KÁROLY: *Magyar liberalizmus, 1790–1848*. Bp., 2008. (Eszmetörténeti Könyvtár, 10.) 288–321. p.

bár felrajzolja bizonyos társadalmi csoportok mobilitási lehetőségeit, s ezen keresztül rávilágít egyes egyének választási lehetőségeire is, a Sorokintól leírt helyzetváltozásnak egyetlen módozatát érinti. Kövér György a 19. század társadalomtörténetének összefoglaló fejezetében a fixáció és mobilitás kettősségében elemezte azt a folyamatot, amiként egyének társadalmi státuszukat válthatták. Arra tett javaslatot, hogy inkább a mikroperspektíva felől közelítsünk a társadalmi folyamatok felé, s életutak analízisének sorozatában kíséreljük meg letapogatni azokat a folyamatokat, melyek akár tendenciaszerűséget is mutathatnak.⁴

Vizsgált korszakunkban iskolázás és egyház igen szorosan összefonódott egymással. Ezért is igen tanulságosak azok a kutatások, melyek az egyházi pálya társadalmi mobilizációs lehetőségeit mérik fel. Már Sorokin kiemelt jelentőséget tulajdonított az egyházi szervezetbe lépésnek, s egy olyan hipotézist is megkockáztatott – meglehetősen nagy időtávon, s ezért aztán rendkívül elnagyoltan érvelve –, hogy az egyházak kialakulásának és hanyatlásának periódusaiban a társadalmi mobilitásra gyakorolt hatásuk jelentéktelen, míg a „kettő között” jelentékeny lehet.⁵ Most eltekintve attól, hogy csak bajosan lehetne megmondani, hogy egy-egy egyház éppen mikor „terjeszkedik” vagy „hanyatlik”, abban a tekintetben is némi differenciálásra szorul a tézis, hogy nem veszi figyelembe, mikor milyen társadalmi-politikai-intézményes környezetbe illeszkedett egy-egy egyházi szervezet. Csorba László egy tanulmányában a katolikus egyházi értelmiség társadalmi összetételéhez a szombathelyi papi szeminárium 1770-es évekbeli adatait (korrigálva pozsonyi és pesti adatokkal, s hangsúlyozva a mintavétel regionális sajátosságait) Géfin Gyula 19. századra vonatkozó (sokkalta nagyobb merítésű) adataival vetette össze, s azt állapította meg, hogy míg a korábbi korszakban a papi szemináriumokon szűk többségben voltak a nemesi származásúak, addig a 19. században egyre inkább polgári származású személyek lépnek egyházi pályára (s ha továbbmennénk, akkor a 20. századra az alsóbb földműves- és munkásrétegek számarányának jelentős növekedését regisztrálhatnánk).⁶ Hasonló tendenciák regisztrálhatóak – mint arra Kövér György is rámutatott – a középszintű és a felső szintű oktatásban is.⁷ E statisztikai alapú vizsgálatok nyomán különböző időmetszetek egymással való összevetése mutathat ugyan valamiféle időbeli változást, ám az egyházi pálya és mobilitás kérdésében nem biztos, hogy minden kérdésre választ nyerhetünk. Hiszen az egyházi pályára lépő nem-nemesek arányának növekedése éppen úgy értelmezhető az egyházi pálya presztízs-

⁴ KÖVÉR GYÖRGY: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: GYÁNI GÁBOR – KÖVÉR GYÖRGY: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Bp., 2001. (2. kiad.) 11–186. p. (továbbiakban: KÖVÉR, 2001.) Itt a *Fixáció és mobilitás* című fejezet: 170–186. p. Az életútelelemzés lehetőségéről ld.: *uo.*, 170–171. p.

⁵ SOROKIN, 1998. 14–15. p., idézett sejtése: 14. p.

⁶ CSORBA László: A katolikus egyházi értelmiség társadalmi gyökerei a polgári átalakulás korában. In: A polgárosodás útján. Tanulmányok Magyarország társadalmának átrétegződéséhez a polgári átalakulás korában. Szerk.: Szabad György. Bp., 1990. 161–170. p.; A szombathelyi egyházmegye története. III. köt. Történelmi névtár. Össz.: Géfin Gyula. Szombathely, 1935.

⁷ KÖVÉR, 2001. 183. p.

csökkenéseként (az elit legtehetősebb része már nem lát benne perspektívát), mint az egyházban rejlő mobilitási lehetőségek növekedéseként is; az egyházat egyaránt tekinthetjük a polgárosodási folyamatok valamiféle lenyomataként, illetve vélekedhetünk úgy is, hogy az állam szekularizációs törekvéseivel összhangban a privilégiumait őrző társadalmi csoportok nem láttak az egyházi pályában komolyan vehető lehetőséget.

Ha Csorba felvetéseire képest tovább szűkítjük fókuszunkat, s csak az egyházi felső vezetés társadalmi összetételére figyelünk, a változások irányát hasonlóképpen láthatjuk. A katolikus egyházi vezetők társadalmi státuszának alakulásában még valamiféle mobilitási hullámmásra is felfigyelhetünk. Joachim Bahlcke állapítja meg a püspöki karról írott monográfiájában, hogy a 18. században éppenséggel szűkült a társadalmi mobilitás a főpapság körében:

„A 16–17. században Pázmány Péternek, Lippay Györgynek vagy Széchenyi Györgynek mint »homo novus«-nak sikerült köznemesi származása ellenére fényes egyházi karriert befutnia és magas egyházi méltóságokba emelkednie, a későbbi időszakban hasonló karrier már nem volt lehetséges. A legfontosabb egyházi méltóságok ekkor kivétel nélkül a főnemesség számára voltak fenntartva. Még a jelentéktlenebb püspökségek többsége is 1700 után főleg arisztokratákkal került betöltésre.”⁸

Tehát az egyházi pályára állás egyre inkább főnemesi privilégiumnak tűnik, sőt a főpapság részvétele a diétákon a korabeli rendi kommunikáció terepévé is tette az egyházügyi vitákat.⁹ Olyannyira fontos politikai tényezővé vált a püspöki kar – mondja Bahlcke –, hogy bizonyos családok politikai stratégiát is építettek a püspöki székek birtoklása köré a 18. században.¹⁰ Kiválóan mutatja e tendenciát, hogy gróf Esterházy Imre (1725–1745), gróf Csáky Miklós (1751–1757), gróf Barkóczy Ferenc (1761–1765) esztergomi érseksége utáni mintegy tízévnyi üresedést a Habsburg család egyik tagjának, Károly Ambrus hercegnek váratlan beiktatásával kívánták orvosolni 1808-ban. Korrelál Csorba László fent idézett kutatásaival, hogy a Károly Ambrus hirtelen (1809-ben bekövetkezett) halálát követő újabb évtizedes üresedés után az érseki széket immár nem egy főrangú, hanem egy képzett és rendkívül ambíciózus köznemes, Rudnay Sándor (1819–1831) foglalhatta el.

A katolikus példa idézése azért is tanulságos, mert a protestáns egyházak által kínált karrierlehetőségek a jelek szerint a nagyobb mobilitás ígérését hordozták. S bár egyházkerületenként megjelentek tekintélyesnek vagy befolyásosnak tartható családok (például a Patai család a Dunamelléki Református Egyházkerületben vagy a Hrabovszky család a Dunántúli

⁸ BAHLCHE, JOACHIM: A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig. (1686–1790) Ford.: Fazekas István. Bp., 2013. 141. p. A főnemesség társadalmi összetételéről ld.: *uo.*, 122–163. p.

⁹ *Uo.*, 140–141. p.

¹⁰ *Uo.*, 141. p. Ld. még: BAHLCHE, JOACHIM: Aristokraten aus dem Reich auf ungarischen Bischofsstühlen in der frühen Neuzeit. Zur Instrumentalisierung einer geistlichen Elite. In: *Ungarn-Jahrbuch. Zeitschrift für die Kunde ungarischer und verwandter Gebiete*, 1997. 81–103. p.

Evangélikus Egyházkerületben), mégis elmondható, hogy a 18. században protestáns egyházak felső vezetésébe is bekerülhettek akár „homo novus”-ok. Annyi bizonyos, hogy a protestáns egyházi vezetésben tanultsággal, tudással könnyebben előre lehetett lépni, mint a katolikus egyházi szervezetben – bár ez még önmagában persze nem jelenti azt, hogy ezek az intézmények „demokratikusak” lettek volna kiválasztási mechanizmusaikat tekintve. Mindenesetre a 18. század végének a katolikusoknál megfigyelt, a mobilitás lehetőségeit tágító tendenciája talán itt is megfigyelhető. E folyamat volumenét persze nem érdemes túlértékelni – mindenesetre az alább elemzendő két példa olyan szélső értékeket mutathat meg a 19. század elejéről, melyre az előző században még nem akadt példa.

Két párhuzamos élet

A következőkben két egészen kivételes egyházi-társadalmi rangemelkedést mutatok meg: Johann Ladislaus Pyrker (vagy magyarosan Pyrker János László), valamint Kis János példáit. Kis 1770-ben, Pyrker 1772-ben született, mindketten a Dunántúlon láttak napvilágot, előbbi a lutheránus, utóbbi a katolikus felekezethez tartozott. Mindketten szédületes karriert futottak be.

Kis jobbágyi sorból származott (1770-ben született a Sopron vármegyei Szentandrásán [ma: Rábaszentandrás]), s csak a saját kivételes adottságainak köszönhető példátlan előmenetelét. A Soproni Evangélikus Líceumban tanult, majd mintegy két évig Göttingában és Jénában folytatott egyetemi tanulmányokat, melyeket költői tehetsége nyomán szerzett adományokból finanszírozott. 1793 őszén már az egyik legtekintélyesebb lutheránus családnál, a Prónayaknál házinevelő, majd a győri evangélikus iskolában tanít rövid ideig, hogy végül lelkészi pályára álljon. Előbb Nagybarát (ma: Győrújbarát), Kővágóórs, majd Dömölk (ma: Celldömölk) plébánosa, s végül Sopronban lelkész. 1812-ben, 32 éves korában választották meg a Dunántúli Evangélikus Egyházkerület superintendensévé, mely feladatot 1846-ig, haláláig ellátott. Kis egész életében ontotta a saját költeményeket, különböző fordításokat prózában és versben, valamint tudományos értekezéseket. A Magyar Tudós Társaság alapító tagja volt.

Pyrker családjának társadalmi státuszát némi homály fedi. Édesapja Zichy-birtokon volt jószágigazgató, ám a jelek szerint gondoskodni kívánt 1772-ben Láng községben (ma: Soponya) született fia neveltetéséről. Előbb a székesfehérvári pálosoknál tanult, utóbb a pécsi bölcséleti és jogi akadémián folytatott tanulmányokat. Ennek megfelelően a Helytartótanácsnál vállalt fogalmazói állást 1790-ben. 1792-ben azonban hirtelen otthagya állását, s vándorolni kezdett, egy hosszabb itáliai utazás után Bécsben kötött ki, ahol váratlanul úgy döntött, hogy belép a ciszterci rendbe. A teológiát Sankt Pöltenben végezte, s a lilienfeldi apátság tagja lett. 1796-ban szentelték pappá, s már 1798-ban az apátság gazdasági vezetője. Néhány év (1807–1811) türnitzi plébánosság után visszatért Lilienfeldbe, ahol 1812-ben apáttá választották. 1818-ban szepesi püspöknek nevezték ki, 1820 és 1826 között velencei pátriárka, időközben dalmát primás és királyi titkos tanácsos. 1826. november 9-én Ferenc császár egri érsekké nevezte ki, ahová a következő év szeptember 18-án iktatták be. Figyelemre méltó, hogy Kishez hasonlóan Pyrker is írt (német nyelven) verses, prózai és tudomá-

nyos műveket, a Magyar Tudós Társaság őt is tagjai közé választotta (1844-ben tiszteleti tagként). Pyrker 1847-ban, egy évvel Kis után halt meg.

A két életrajz e rövid összefoglalásai is már számos korrelációt mutatnak a két pálya között: a hosszú életpálya által átívelt korszak, az alacsony származás, a tudományos-költői karrier és az egyházi karrier párhuzamos volta. Mindez azzal egészíthető ki, hogy mind a két egyházi személyről igen gazdag tudásunk van, ami nem is annyira betöltött egyházi státuszuknak köszönhető, mint inkább annak, hogy életük végén – szinte ugyanakkor – mind a ketten megírták önéletrajzukat. Kis Jánosé meg is jelent Sopronban Siess Katalin (özvegy Kulcsárné) nyomtatásában 1845–46-ban, Pyrkeré viszont kéziratban maradt, s csak 1966-ban jelenhetett meg. (Utóbbihoz annyit érdemes elmondani, hogy az érsek művei neves német kiadójának, Johann Georg Cotta bárónak felkérésére írta meg élete történetét, ám a mű végül nem jelent meg, s a kézirat hosszas lappangás után a bécsi Nationalbibliothekban kötött ki. Az 1920-as években Cziegler Ábel ciszterci szerzetes fedezte fel, s annak tanulságait be is építette Pyrker-életrajzába, azonban a II. világháború miatt nem, csak évtizedekkel később sikerült kiadnia.) A két önéletrajz – ez biztos kijelenthető – máig alapvetően határozta meg, hogy mit és miként tudunk a két szerző életéről és működéséről.¹¹

Az önéletrajzokat – régi kutatási közhely ez már – nem feltétlenül úgy érdemes olvasni, hogy abban valamiféle igazságot keresünk. Bár az „önéletrajzi szerződés” arra irányítja az olvasót, hogy a szöveg szavainak igazságáért a szöveget szerző szubjektum szavatol,¹² természetesen ezt az „olvasási ajánlatot” nem szükséges mindig, minden körülmények között készpénznek vennünk. Az emberi emlékezet a múlt eseményeit a visszaem-

¹¹ Az életrajzok: KIS JÁNOS Superintendens' emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Első közlemény. Nevendekességét, professzorságát és predikátorságát tárgyazó emlékezések. Sopronban, 1845. (továbbiakban: Kis emlékezései, 1845.); KIS JÁNOS Superintendens' emlékezései életéből. Maga által feljegyezve. Második közlemény. Írói pályáját tárgyazó emlékezések. Sopronban, 1846.; PYRKER, JOHANN LADISLAUS: Mein Leben, 1772–1847. Hrsg.: CZIGLER, ALADAR PAUL. Graz – Wien – Köln, 1966. (Fontes rerum Austriacarum. Österreichische Geschichtsquellen. I. Abteilung: Scriptorum, 10.) (továbbiakban: Pyrker: Életem, 1966.) (a kiadástörténetről: XXI–XLVI. p.) A Kisre vonatkozó életrajzi irodalom meglepően szerény, Toldy Ferenc írt több életrajzot: [TOLDY FERENC:] Kis János élete. In: Kis János poetai munkái. A szerző saját kéziratai- s az első kiadásokhoz gondosan egyengetve, kiadatlanokkal bővítve, jegyzésekkel s életrajzzal kiadta: D. Schedel [Toldy] Ferenc. Pest, 1846., III–XLVI. p.; Uő: Emlékbeszéd Kis János felett. A Kisfaludy-Társaság XI. köz ülésében febr. VI. M. DCCC. XLIIX. Pesten, 1848.; Uő: Kis János. In: Toldy Ferenc irodalmi arcképei s újabb beszédei. Kiad.: Tárkányi [Béla]. Pest, 1856. 97–106. p.; Uő: Kis János, 1770–1846. In: Uő: Magyar költők élete. Első kötet. Pest, 1870. (Toldy Ferenc összegyűjtött munkái, 3.) 300–314. p. Pyrker életéről már gazdagabb szakirodalom született, a két legfontosabb munka: CZIGLER ÁBEL S. O. CIST.: Felső-Eőri Pyrker János László, 1772–1847. Bp., 1937.; DOBERSBERGER, ROLAND: Johann Ladislaus Pyrker. Dichter und Kirchenfürst. St. Pölten – Wien, 1997.

¹² Az önéletrajzi szerződés fogalma Phuilippe Lejeune-től származik. Az általam is érintett problémához ld.: LEJEUNE, PHILIPPE: Önéletrajz és irodalomtörténet. Ford.: Varga Róbert. In: Önéletrajz, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásából. Szerk.: Z. Varga Zoltán. Bp., 2003. (Szöveg és emlékezet) 76–102. p.

lékező én önelbeszélésévé alakítják, miközben az emléknymokat narratív történetekké strukturálja át.¹³ Ez különösen akkor feltűnő, amikor egy történelmi szereplő önéletírásában olyan jelenségekről is olvasunk, melyek esetenként nehezen egyeztethetőek össze más történelmi elbeszélésekkel. Csak egyetlen példát említve előzetesen, Pyrker esetében a magyar irodalomtörténet előszeretettel foglalkozik a költő nyelviségének kérdésével (különösen azóta, hogy a *Perlen der heilige Vorzeit* bizonyos részeit magyar próza fordításban közreadó Kazinczy Ferencet Toldy Ferenc megróta, s Pyrkeren közvetve idegenségét kérte számon).¹⁴ Pedig Pyrker a pálosoknál a legjobb magyar költők (Ányos Pál és Virág Benedek) tanították, korai drámáinak olyan magyar történelmi témákat választott, mint Zrínyi várvédése (*Zrinis Tod*) vagy a Hunyadiak története (*Die Korvinen*), sőt maga Virág ajánlotta az ifjat Kazinczy Ferenc figyelmébe, aki még recenziót is írt a drámakötetről,¹⁵ Verseghy Ferenc pedig, aki még Pestről ismerte Pyrker, életrajzot közölt róla az Egyházi Értekezések és Tudósítások lapjain.¹⁶ Lehetne ebből egy olyan elbeszélést is írni, ahol a német nyelven író költő magyar irodalmi gyökerei jobban kidomborodnak. Ugyanakkor zavarba ejtő, hogy Pyrker a *Mein Leben* lapjain hajdani tanáraitól nem tesz említést (pedig tényleg rengeteg emberről megemlékszik, de róluk éppen nem), sőt fiatalkori drámakötete mintha nem is létezne, s a Kazinczy-fordítás okozta irodalmi botrány mintha el sem érte volna az ingerküszöbét. Hogy Pyrker elfelejtette-e (elfelejthette-e), hogy létezett egy egész kötetnyi drámája és a magyar irodalmi életbe illeszkedése finoman szóval sem volt problémamentes, vagy pedig tudatosan módosította az irodalmi pálya kezdetét a ciszterci rendbe lépése utánra – ma már csak nehezen mondható meg. Talán célravezetőbb az önéletírások igazmondásának bajosan megválaszolható kérdése helyett azt vizsgálni, hogy ezek az elbeszélések milyen

¹³ Ld. ehhez: GYÁNI GÁBOR: Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem. Bp., 2010.

¹⁴ Az inkriminált fordítás: A' szent hajdan gyöngyei[.] Felső-Eőri PYRKER János László Patriárcha Egri Érsek után Kazinczy Ferenc[.] Budán, MDCCCXXX. [1830.] Toldy kritikája: G. [TOLDY FERENC]: A' Szent Hajdan' Gyöngyei. In: Kritikai Lapok. Kiad: Bajza [József]. I. Füzet. 1831. 13–23. p. A Pyrker-pörhöz ld.: DÁVIDHÁZI PÉTER: Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet. Bp., 2004. (Irodalomtudomány és Kritika) 250–258. p. Pyrker magyarságának ügyéről: MADARÁSZ FLÓRIS: Pyrker és a magyar írók. Eger, 1908.; KAJTÁR MÁRIA: Pyrker és a magyar irodalom. In: Pyker-emlékkönyv. Szerk.: Hölvényi György. Eger, 1987. 179–193. p.

¹⁵ Virág ajánlása: „Ha hozzád találna jutni imez Könyv: Historische Schauspiele von Joh. Babt. Pyerker [!] – Wien 1810, Kérlek recenseáld. Ennek szerzője nekem tanítványom vala: most Ausztriában Türcicz nevű helységben Plébános. Igen jó, 's érzékeny szívű gyerek volt.” Virág Benedek Kazinczy Ferencnek, 1811. március, h. n. – Kazinczy Ferenc levelezése. Nyolczadik kötet. 1810. Július 1. – 1811. Június 30. Sajtó alá rend.: Váczy János. Bp., 1898. (Kazinczy Ferenc Összes Művei) 1972. sz. lev., 419. p. A Kazinczy-kritika: *Hazai s Külföldi Tudósítások*, 1811. március. 30. 26. füz., 202. p.

¹⁶ VERSEGHY FERENC: Nagy Méltóságú Pyrker László Szepesi Püspök Úr Ó Excell. Biographiája és a Velencei Patriarchatusra való emlékezése. In: Egyházi Értekezések és Tudósítások. Első kötet. Veszprémben, 1821. 188–194. p.

narratív formákat választottak, s miképp éltek e narratív formák adta lehetőségekkel, hogy miképpen értelmezték a szövegek szerzői saját mobilitási lehetőségeiket és stratégiai döntéseiket, melyek a társadalmi mobilitás tekintetében látványos sikerükhöz vezettek.¹⁷

Kis János és Johann Ladislaus Pyrker elbeszélései meglehetősen eltérő módszert választottak. Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy miként fogalmazták meg saját társadalmi státuszváltásukat, érdemes lehet az önéletrajsok első részeit, a neveltetéssel kapcsolatos passzusokat összehasonlítani.

Bildungsroman

Kis János már a szöveg negyedik bekezdésében – nagybátyját dicsérvén – idézi Voltaire Maurepas grófnak írott episztoláját:

„Peut-être qu’ un Virgilie, un Ciceron sauvage
Est chante de paroisse, ou juge de village.”¹⁸

Eszerint Cicerók és Vergiliusok falun is élhetnek, neveltetést és tudást a természet is adhat. A Voltaire-szövegben felsejlő város–falu ellentétnek itt az a koncepciója jelenik meg, mely a vidéki életet a természetes szépség és morál iránti közvetlen hozzáféréssel kapcsolja össze. Kis János paraszti származása így inkább erénynek tűnik, mint hátránynak, s a társadalmi felemelkedés mintegy a természet erényének megmutatkozása. A ciklikusan építkező önéletrajz többször is visszatér a témához, s ezáltal valamiféle ívét is felrajzolja e fejlődésnek. A következő passzusban palota és kunyhó ellentétét idézi (s ezzel rögtön módosít is valamit a kiinduláson):

„A’ náddal fődött alacsony hajlék, mellyben születtem ’s eleinten neveltetem, semmiben sem mutata pompát, ’s nem esmerkedtem-meg benne semmivel, mi mai napion fényűzéshez számláltatik. Drága butorokat, rajzolatokat, képeket, kő- vagy rézmetszeteket, szobrokat, szép épületeket tizenkét esztendő korom előtt sohasem láttam, ’s azután is soká elkerülték minden e’ félék figyelmemet. Hangászatot, szent énekeknek templomban vagy otthon zengésén kívül, csaknem sohasem hallottam. Uri táncz multságban épen nem, sőt még parasztiban is igen kevészer voltam jelen; czifra öltözetek sem falunkban sem házunknál nem kecsegtették szememet, mesterséges ételek és italok sohasem jöttek asztalunkra.”¹⁹

Itt a művelődés hiánya nem értékhiány, hanem éppenséggel előny. A nád-fedelű kunyhó a paloták pompájával áll szemben. Kis nem véletlenül idézi hamarosan Voltaire Madame Denis-nek Versailles-ról írott sorait:

„Ce tourbillon, qu’on appelle le monde,
Est si frivole, eu tant d’erreurs abonde,
Qu’il n’est permis, d’en aimer le fracas

¹⁷ Kis életrajzát hasonló módszertani alapról veszi szemügyre: TÓTH KÁLMÁN: A portré szerepe Kis János *Emlékezéseinek* írói pályáját tárgyaló második közleményében. In: Prima manus. Tanulmányok a felvilágosodás korának magyar irodalmából. Szerk.: Keszeg Anna – Vaderna Gábor. Bp., 2008. 100–118. p.

¹⁸ Kis emlékezései, 1845. 10. p.

¹⁹ Uo., 18–19. p.

Qu' à l'etourdi qui ne le connait pas.”²⁰

Eszerint a legnagyobb probléma nem is a javak eltékozlásában, magában a fényűzésben rejlik, amely egy alapvetően republikánus narratív mintát sejtetne a háttérben,²¹ hanem inkább abban, hogy ez a világ elszédít, elkábít. Míg tehát a falusi élet egyszerűséghez és megelégedéshez szoktatja az egyént, a palota pompája fiktív világokat, alternatív valóságokat épít fel:

„Mindenfelől dolgos és szorgalmas emberekkel lévén körülvéve vig mulatóságokban csaknem soha sem részesülvén, 's még a' gyermeki játékokból is csak a' legtermészetiebbekkel 's legmindennapiakkal esmerkedvén-meg, nem tartozhattam azok közé, kik e' világot tündérek' kertjének 's csupa örömök', tréfák' és enyelgések' honjának szokják képzelni.”²²

Szegénységbe születni tehát annak az esélyét is magában hordozza, hogy az ember nem épít maga köré fiktív világokat, nem lát a valóság helyett tündérvilágot. Ugyanakkor magától értetődik, hogy e helyzet nemcsak hozzáférést biztosít bizonyos megszerezhető erények halmazához, hanem el is zárja azokat egyéntől. Kis megfogalmazásában e kettősség:

„Hogy a' csinos társalkodás' finomságait 's magam ügyes alkalmazását gyermekségemben nem tanulhattam-meg, azt szükségtelem mondanom. Azonban emberség' példáinak koránlátása 's természeti szelidségem, mellyet semmi szelesség sem vesztegetett meg, ezen hijányt némileg kipótolta 's legalább azzal a' kevés udvariassággal együtt, mellyet utóbb tanultam, annyira segített, hogy későbbi köreimben mindenütt olly kedvességet nyertem, millyent csak kívánhattam.”²³

Itt már felsejlik a kultúrának egy másik, az eddigiektől eltérő megközelítési módja. A „csinos társalkodás” kifejezés egy olyan társadalmi modellt villant fel, ahol az emberiség története a született önzőség felől a társias kultúra felé halad, s minél kifinomultabb a társalkodás, annál fejlettebb a társalkodás környezetéül szolgáló társadalom.²⁴ Kis tehát különböző elbeszélések összeillesztésével alapozza meg saját karrierjének történetét. Az egyik a város veszélyeire figyel elsősorban, s a falu tiszta erkölceit a városi romlottsággal állítja szembe. Kis ezt az elbeszélést azonban csak felidézi, teljes egészében nem mondja fel, s a városi oldalát nem igazán domborítja ki. Ehelyett a magyar eszmetörténeti kontextusban nem példátlan módon a fényűző, az embereket fiktív álvilágokba szédítő udvari kultúra kritikájával

²⁰ Uo., 19–20. p.

²¹ Ld.: VELEMA, WYGER R. E.: 'That a Republic is Better than a Monarchy'. Antimonarchism in Early Modern Dutch Political Thought. In: Republicanism. A Shared European Heritage. Vol. I. Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe. Ed.: Gelderen, Martin van – Skinner, Quentin. Cambridge, 2002. 9–25. p., 21–25. p.

²² Kis emlékezései, 1845. 20. p.

²³ Uo., 21–22. p.

²⁴ A probléma alapműve: Lawrence E. KLEIN: *Shaftesbury and the Culture of Politeness. Moral Discourse and Cultural Politics in Early Eighteenth-Century England*, Cambridge – New York: Cambridge UP, 1994.

opponálja a falunak a valóság elemeiből építkező természetes erényeit. Mindez előrevetíthetné egy olyan életút elbeszélését, ahol Kis mintegy a gondviselés jóvoltából emelkedik ki (erre utal is a szöveg néhányszor),²⁵ s a természet neveltjeként éppen a civilizált társadalomban nevelkedetteket múlja felül. Azonban Kis más utat választ, s egy olyan elbeszélésre utal, mely a csiszolt társiasság formáit részesíti előnyben. A csinosodás elbeszélései gyakorta a falu vadságát, barbárságát helyezi szembe a kulturált urbanitással, Kis azonban több elbeszélés elemeinek összedolgozásával szervesen kapcsolja egybe a társiasság kultúrafogalmát és a falusi erényesség eszméjét. Így történhet meg, hogy a falun egy gyermekre leselkedő veszélyek, melyek esetleg eltéríthették volna a gyermek Kist pályájáról, egyszerre a falusi élet természeti veszedelmei (fizikai sérülés, alkohol, gyakorlati dolgokban megmutatkozó tehetségtelensége),²⁶ s egyszerre a csinosodás diskurzusában leginkább vélt veszedelem, ti. a babonáság.²⁷ Kis az utóbbi markáns vidéki jelenlétében látja az okát annak, hogy mások nem tudnak kitörni a falusi életformából, míg saját családjának nagyfokú mentessége a babonáktól és bármiféle vallási rajongástól megvédhette őt. Figyelemre méltó, hogy voltaképpen itt is a valóság áll szemben valamiféle fikatív mesevilággal, s csak a szülők józanságának köszönhető, hogy a gyermeket e hatás majdnem egészében elkerülhette.

Már az *Emlékezések* első szakaszában feltűnnek a nevelők, s Kis saját történetét, személyiségének kifejlését egy *Bildungsroman* keretei közé illeszti. Egy olyan antropológiai gondolkodás sejlik fel a háttérben, ahol az egyén személyisége pedagógiai hatásokra fejlődhet ki, s a jó nevelés célja az, hogy a világ minden rezdülésére érzékeny társas lény léphessen be a társadalomba.²⁸ A szülőkön kívül falusi neveltetése során Kisre számos helyi írástudó hatott. (Egy helyen még arra is figyelmeztet, hogy a helyi lelkészek és tanítók kötelessége volna a falubeli gyerekek tehetségének kifejtése.²⁹) Persze a neveltetés kulcshelyzete az iskola. Kis hosszan ír soproni diákveiről, tanáraitól, diáktársairól. A nagyszerű tanáregyeniségek mellett az irodalommal való találkozást valamiféle társas szükséglet hozta magával. A *Bildungsroman* itt az érzékenység egyik kedvelt toposzát idézi fel, amikor a barátság (a társiasság eme alapformája) lesz a kultúrához való hozzáférés kulcsa. Kis így idézi fel megismerkedését Németh Lászlóval:

²⁵ Például: „De az isteni gondviselés, mely az emberek sorsának csekély körülmények által oly sokszor váratlan fordulatot szokott adni, mást végze felőlem.” Kis emlékezései, 1845. 15. p.

²⁶ Uo., 22–23. p.

²⁷ Uo., 23–26. p.

²⁸ A korabeli nevelési képzetek antropológiai viszonylataihoz ld.: VADERNA GÁBOR: Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében. Bp., 2013. 59–101. p.

²⁹ „Ti pedig, isten’ emberei, lelkészek ’s oskolatanítók, kövessétek ezek’ példáját. Gondoljátok-meg, hogy sok szép mezei virág azért hervad- ’s hull-el kevesebb haszonnal ’s díszsel, mivel gondos kertész dajkálása alá nem jut, sok csemete azért nem terem kellemesebb ízű gyümölcsöt, mivel szelid fa nem oltatik bele, és sok szép elme azért nem fejük- ki, mivel jókor nem fordítatik rá illő figyelem.” Kis emlékezései, 1845. 17. p.

„Mind ezekben, sőt minden tanulási foglalkozásimban ettől fogva ki mondhatatlanul elősegíte azon szoros és szives barátság, melyet N é m e t h L á s z l ó tanuló társammal kötöttem. Ezen szövetkezés ünnepélyesen ’s csaknem regényesen történt. Már előbb is gyakran társalkodtunk együtt, de egykor sétálásunk közben O r e s z t e s ’ és P y l a d e s ’ történeteit olvasánk. Németh felszólítja, hogy legyünk mi is elválhatatlan örökös barátok. Én örömet reá állék kívánságára; ’s a kölcsönös ígéret nem csak szóval téteték, hanem kézádással ’s csókokkal is megerősítették. Csak érzem ’s tudom, de le nem írhatom, melly sokat használt mind kettőnknek ez a’ barátság még pedig nem csak oskolai ’s akadémiai pályánkon, hanem mind addig míg ezen nemes lelkű ’s szép talentomu barátomat a’ kora halál tőlem el nem ragadta. Syntaxista korunktól fogva egész addig, míg tanulásunkat Sopronban és Göttingában együtt folytattuk ritka nap mult-el, hogy valamit együtt nem olvastunk, vagy nem tanultunk volna.”³⁰

Kis maga is utal itt a műfaji kódra: „csaknem regényesen”. E barátság formája és antropológiája ugyanis az érzékeny levélregényekből (s az azokkal szoros műfajtipológiai rokonságban álló nevelési regényekkel) lehet ismerős az olvasónak: az olvasmányok fiktív és érzékeny világát az érzékeny ember együttérző képessége révén képes az életben is applikálni. A barátság persze arra is alkalmat adhat Kis számára, hogy a társiaság tekintetében lépjen szintet. Ez azt jelenti, hogy míg a nevelők leginkább csak segítettek a társias kultúra közelébe jutni, addig az első érzékeny emberi kapcsolata után immár ő maga formálhatja a társas viselkedés intézményes formáit. A soproni diáktársaság megalapítása mintegy magától történik meg: a baráti érdekszövetség társas formája együttérző hívekre lel a diáktársak között.³¹ S innen már csak egy, ám logikusan következő lépés, hogy a szűk körben irodalmi nyilvánosságot alapító Kis kilépjen a szélesebb nyilvánosság elé. Előbb önszorgalomból ír költeményeket, majd a *Hercules’ választása* című poémája komolyabb feltűnést kelt, s ebből gyűjti majdani peregrinációja költségeit is.³² Szalonban hölgyekkel ismerkedik, itt is támogatókra lel. Jellemző, amiként újra visszatér a falusi kunyhó toposza: egyfelől teljesen újraértelmezi azt, másfelől fontos megjegyezni, hogy immár nem mások, hanem saját költeményét (*Az asszonyok* címűt) idézi.

„Némelly komoly bölcsek mint élék éltöket!
Egy kunyhóban lelik menedék helyöket,
Szerelemé helyett barátság karjában
Próbálnak részt venni boldogok sorsában,
Nincs haszna! Szomorun foly minden órájok
'S mákját lethargia bőven tölti rájok.
Egyszerre felderül szívök’ gyászos ege,

³⁰ Uo., 39–40.

³¹ „A’ magánszorgalom divatozása ada 1790-ben léteelt az attól fogva mind eddig fenálló soproni magyar kis társaságnak is. Én legelőbb N é m e t h e t , azután más egy pár barátomat felszólítottam, hogy gyűljünk össze hetenkint egyszer ’s olvassunk egymás ítélete meghallgatása végett magyar nyelven készítendő munkákat.” Uo., 51. p.

³² Uo., 56. p.

Ott terem a' tréfák 's játékok serege,
 A' kunyhó tündérek' várává változik,
 A' táj tempévé lesz, a' bú eltávozik.
 'S ez az ujjászülő szép sors ki munkája?
 Egy leány jelent meg, 's mind ez annak bája."³³

Korábban, emlékszünk még, a palota kísértett tündér világával, most azonban a társaságból való kivonulás fenyeget ugyanezzel. Az érett személyiség már belép a társaságba, nem vonul félre, nem keresi a magányt, amely még gyermekkorában oly megtermékenyítőleg hatott a személyiségére.

Lehetne még követni tovább a történet fonalát: Kis hamarosan albizál (azaz adományokat gyűjt leendő lelkesi pályájához), ám a pénzgyűjtő körutat már arra használja fel, hogy meglátogassa a korszak ismert irodalmárait. A költő belépett az írók virtuális közösségébe, a leendő lelkesi pályát pedig egy peregrináció alapozza meg. Az útnak induló fiatalember már rendelkezik a társas életben szükséges önreflexióval. Már nemcsak önmagát képzi a társadalom érzékeny tagjává, hanem képes önmagát kívülről szemlélni, s saját neveltetésének történetét is némiképp ironikus fénytörésbe helyezni:

„Az a' hír volt elterjedve, hogy a' németországi egyetemekben tanulók minden kivétel nélkül dohányoznak, 's azok, kik ezt nem cselekszik, kinevettettek. Nekem mind addig eszembe sem juttat a' dohányozás, mert arra példát szüleim házában nem láttam, Sopronban pedig a' tanulás miatt nem vettem időt. De jövődöbeli tanuló társaim között csuf' és guny' tárgya nem akarék lenni 's azért komolyan hozzá láték ezen számnak nagyon keserű mesterség' tanulásához. Naponkint két 's több óráig is leckét adék benne magamnak, 's mire indulnom kellett annyira mentem, hogy fél és csaknem egész pipa dohányt ki tudtam szívni."³⁴

Kalandregény

Johann Ladislaus Pyrker egészen más történetet mesélt el, mint Kis. Pyrker jóval kevesebb szót veszteget korai neveltetésére, ám jóval kacskaringósabb út vezet el egyházi pályára állásához. Történetüknek persze vannak hasonló elemei (néhányra hamarosan visszatérünk), ám a legfontosabb különbség mégiscsak a választott műfajban rejlik. Pyker saját személyiségéről alkotott képe szintén az érzékenységre épül, mindazonáltal ő inkább elhatárolódik az érzékenység tipikus prózaműfajaitól. Amikor 1709–1791-ben Budán a Helytartótanácsnál hivatalnok (ha jól értem, fogalmazó), akkor életét a következőképpen írja le:

„Die anderthalb Jahre, die ich dort verlebte, waren für meine Bildung von großem Einfluß, da ich zu einem deutschen Herrn, Reisinger, einem von Wien dahin versetzten Beamten in Kost und Quartier kam, der von neueren Schriften eine bedeutende Bibliothek nebst ziemlicher literarischer Bildung besaß und der mich als Freund behandelte. Dies ist der erste

³³ 847-8. Jellemző, hogy az idézet utolsó sorának 1815-ben publikált változatában a „leány” helyett az „asszony” szó szerepelt: Kis János' versei. Kiadta: Kazinczy Ferencz. Harmadik köt. Pesten, 1815. 72. p.

³⁴ Kis emlékezései, 1845. 98. p.

Freund, dessen ich erwähne; doch hatte ich schon einen, (Baron Ober), der mein Schulkamerade war und an dem ich mit all der glühenden Liebe gleichgestimmter Seelen hing, durch den Tod verloren und habe ihm jahrelang heiße Tränen nachgeweint. Ein Mädchen liebte ich auch schon in meinem 15-ten Jahre, das etwa um ein Jahr jünger war als ich – ein zartes, holdes Wesen; doch sie ahnte es nicht, was in mir vorging, denn ich konnte stundenlang mit ihr auf einer Bank vor ihrem Hause in den Abendstunden sitzen, ohne ihr meine Empfindungen für sie gestehen zu können. Ich glaube in diesen wenigen Worten sei eine ganze Geschichte enthalten!“³⁵

A kérdés már csak az, hogy milyen történetet tartalmaznak e „kevésvak”. Pyrker elbeszélésében ott rejlik a lehetősége egy érzékeny regénynek, ám amikor az kezdődne, az elbeszélő visszakozik. Mintha még némi távolság is kialakulna egykori, érzékenységre fogékony önmaga és a pályáját már végigjárt idős főpap között, aki semmiképpen sem rendelné alá történeteit ennek a szempontnak. Nem véletlen hát, hogy Pyrker neveltetésének története – legalábbis beérkezéséig – inkább kalandok sorozatából épül fel, s nem egy személyiség kialakulásának folyamatát helyezi a középpontba. Ám arra is érdemes figyelni, hogy ezek a kalandok végső soron nem teljesednek ki Pyrker szövegében – kalandregények elbeszélési kliséi idéződnek meg, a kalandok maguk azonban elmaradnak. Példaként idézhetjük Genova felé tartó hajóútját, ahol kalózok tűnnek fel a tengeren:

„Drei Tage hindurch führte unser Fahrzeug ein günstiger Wind dem Ziele immer näher; aber am vierten schlug er nach Westen um, trieb dasselbe von der italienischen Küste gegen Sardinien hin, und plötzlich ertönte um die Mitternachtsstunde ein lautes Angstgeschrei unter den Schiffern: »Gesu Maria – ci piglia – ci piglia!« denn sie bemerkten einen algierischen Korsaren, der auf uns Jagd machte. Ich sprang von der Hangmatte, angezogen, wie ich war, herab, und eilte nach dem Verdeck herauf, wo die Matrosen ratlos, wie sie waren, nur die Hände rangen und jammerten. Besonders betrübt war aber der Padrone anzusehen, der nun sein Schiff mit dem größten Teil seiner Habe verlieren sollte. Ich habe es schon früher und dann im späteren Verlauf meines Lebens an mir bemerkt, daß ich vor der drohenden Gefahr, von Furcht ergriffen, zitterte, in sie aber einmal hineingeraten, mein Mut von Augenblick zu Augenblick sich mehr hob, und ich dann mit vollem Bewußtsein zu handeln im Stande war. So auch hier. Nach dem überwundenen ersten Schreck eilte ich in die Kajüte hinab, wo ich zuvor eine Art Hirschfänger bemerkt hatte, sprang, selben hoch in der Faust erhebend, herauf und rief an diese ratlosen Menschen, ob sie sich denn nicht verteidigen würden? Sie sollten die Schiffshacken ergreifen und die Gegner, wenn sie herüberspringen wollten, durchbohren; sie sollten die Kanonen gegen sie abfeuern! Es waren nämlich an dem Vorderteil des Schiffes links und rechts ein paar solche in den Schiffslöchern zu sehen, deren Mündungen sie seither bei Tage einigemal mit Kalk oder weißer Farbe emsig bestrichen hatten, um sie von weitem sichtbar zu machen und dadurch eine leere Drohung zu bezwecken. Es geschah nichts. Einmal waren die Feinde schon nahe daran, das Schiff zu entern; doch die dunkle Nacht und ein starker Ostwind trennte die beiden

³⁵ Pyrker: *Életem*, 1966. 4. p.

Fahrzeuge, und als der Morgen anbrach, waren sie sich schon weit aus dem Gesichte.“³⁶

Természetesen ezek a kalandok nem öncélúak. A következő történetét így zárja: „Dies war ungefähr der Inhalt des mit vielen Späßchen vermengten Märchens.“³⁷ Hamarosan egy tengeri vihar kapcsán ezt olvassuk: „Es gibt kein größeres, furchtbareres Schauspiel, als solch ein Sturm auf dem Meere!“³⁸ A tréfákkal kevert mesék és a félelmetes színjátékok többnyire az egyén kiszolgáltatottságát mesélik el. A pályáját kereső fiatal Pyrkernek ugyanis, hogy életének valós célját megtalálja, kalandok sorozatában kell eljutnia a teljes céltalanságig. Ez a narratív technika a vallomás-irodalom alapszerkezetét idézi meg: céltalan indulás – tévelygések – revelatív beérkezés. Persze – akárcsak Kis tette a maga választotta narratív mintákon – Pyrker is jelentős mértékben módosít a történet alapformáján. Nála a helyét kereső fiatalember úgy keveredik kalandokba, hogy maga végső soron komolyabb bűnöket nem is követ el. A fiatal Pyrker itáliai utazásai során mindenét elveszíti, még az alsóneműit is eladja: „Mein geringer Vorrat an Gelde, den ich mir wieder durch Überlassung eines Teils meiner Wäsche an den Besitzer jener Schenke jenseits des St. Bernhardins ermittelt hatte, war wieder zu Ende.“³⁹ A teljes nincstelenség állapotában nem tanulás útján lesz beavatva az érzékenység antropológiájába, hanem az együttérzés elszenvédőjeként. A Thusis és Rorschach közötti bő 100 kilométert egy postakocsin teszi meg, majd a postakocsis látja vendégül:

„Der Fuhrknecht fragte mich bei der Weiterfahrt, wo ich denn zu Mittag gegessen hätte. Ich zuckte die Achseln und sagte ihm kurz meine Lage; er aber gab mir seine Mißbilligung, daß ich davon nicht früher gesprochen hätte, durch einige abgebrochene Worte kund und bestellte für mich und sich in der nächsten Herberge ein reichliches Nachtessen. Noch gedenke ich dessen mit Rührung, wie er mit entblößtem Haupt und schüchtern in der Trinkstube neben mir zu Tische saß und sich mit solcher Ehrerbietung benahm, als ob er wäre von mir zu Tische geladen worden. Auch berichtigte er unaufgefordert für mich den Schifferlohn von Rorschach nach Lindau hinüber, steckte mir mit Gewalt einen Kronentaler in die Westentasche, und wir weinten beide, als wir uns zum Abschied die Hände reichten. Ihr guten, guten Menschen! Du guter Handwerker Geselle von Salzburg in Neapel! Du guter schwäbischer Fuhrknecht; du guter, alter Schiffspatron von Chioggia! Nie werde ich aufhören, euch den innigsten Dank meines Herzens zu weihen!“⁴⁰

A vándorlás következményei: a pauperizálódás és az együttérzés hatalmának megtapasztalása. Ilyenformán válik a kalandvágyból kezdett utazás valamiféle zarándoklattá. Az érzékeny embernek mindenét el kell veszítenie ahhoz, hogy saját társadalmi szerepét felismerhesse. A Bécsbe visszaté-

³⁶ Uo., 21–22. p.

³⁷ Uo., 22. p.

³⁸ Uo., 23. p.

³⁹ Uo., 27. p.

⁴⁰ Uo., 28. p.

rő fiatalember immár megfontoltan tud döntést hozni, amikor egy újabb patrónusa azt ajánlja neki, hogy lépjen be a ciszterci rendbe:

„Dieser Rat kostete mich eine schwere, schlaflose Nacht und darauf noch einige derselben. So einladend die Aussicht war, meinen Stand auf diese leichte und anständige Art zu fixieren, so wollte ich doch nicht leichtsinnig zu Werke gehen, sondern mich und jenen während der drei Wochen, die ich noch in Wien zubrachte, sorgfältig prüfen und mich durch einen weisen und frommen Priester, als welchen man mir den Prior des Benediktinerstiftes zu den Schotten rühmte, beraten zu lassen.“⁴¹

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy míg Kis Jánost az irodalom vezette rá a helyes útra, addig Pyrker előbb találta meg az útját, s csak utána kezdett magyarázatot keresni a történetekre az irodalom világában. Bibliai stúdiók mellett az antik klasszikusokat tanulmányozza,⁴² s mikor Tüornitz községben plébánosi hivatalt visel, elhatározza, hogy megírja első eposzát, a *Tunisiast*.⁴³ Az egyre magasabb szintre emelkedés itt is kiolvasható a sorok közül. Azonban míg Kis János éppen a kultúra miatt fejleszthette természeti erőnyeit egy magasabb, társias szintre, addig Pyrker csak a teljes megtisztulás után fordult a kultúrához, amikor már készen állott arra, hogy képességeit vallása és nemzete szolgálatába állítsa.

Mobilitás az önértelmezésekben

A két önéletírás ugyan számos tekintetben eltér egymástól, mégis akadnak közös vonásaik. Az írói pályára mintegy predesztinálva vannak azáltal, hogy testileg nem sok minden másra alkalmasak. Kis erről így ír:

„Én nagyon gyenge testalkattal jöttem a' világra, eleinten annyit betegeskedtem, hogy életben maradásomhoz igen kevés remény lehet. Kisdéd koromban egyszer egészen holtak tartattam, 's midőn siránkozó jó anyám lélekzésemet ismét észre vette, úgy örült, mintha valósággal a' halálból támadtam volna fel. Gyengélkedésem utóbb is soká, 's kivált nyolczkilencz esztendő nagy mértékben tartá. E' miatt nem csak más gyermekekkel keveset társalkodtam, hanem a' gazdasághoz tartozó dolgokra is keveset ügyeltem; 's míg három évvel fiatalabb testvér öcsém, ki más egészséges gyermekek' módjára szabad levegőn hozzá hasonlókkal játszani, 's eleven állatokat szemlélni szenvedélyesen szerete, már öt hat esztendő korában sok korabeliakkal ide 's tova szalangált 's mulatott, 's házunknál majd minden lovat, ökröt, tehenet, csikót, borjut sőt még a' sertések 's baromfiak közül is sokat esmert, én csak egykét pajtást számálhattam, 's marháink közül alig tudtam kettőről háromról megmondani, hogy a' mienk. Keskeny körbe szorítkozásom egyik káros következménye az is lett, hogy szemeim messzelátásban 's különbféle tárgyak szemlélésében keveset gyakoroltatván, habár nem rossz alkatnak 's nem erőtlének voltak is, a' nézésben bizonyos tunyasághoz szoktak, melly a' látott for-

⁴¹ Uo., 29–30. p.

⁴² Uo., 35–36. p.

⁴³ Uo., 40–41. p.

mákra 's színekre keveset figyelmeztet 's következőleg hiányosan vette észre.”⁴⁴

Jellemző különbség kettejük között, hogy Pyrker – választott műfajának megfelelően – egy szemléltető anekdotába csomagolva mondja el ugyanezt:

„Da geschah es dann, daß am Vorabende des hl. Nikolaus (6. Dezember) bei angehender Nacht der maskierte, sogenannte Nikolo in goldpapierner Inful, Mantel und Bischofstab mit dem Krampus, einer schwarzen Teufelsgestalt mit rasselnden Ketten, in die Häuser kam und nach den frommen und schlimmen Kindern fragte. Ich erschrak gewaltig, da ich dergleichen im väterlichen Hause nie gesehen hatte, und verfiel in Fraisen, nachdem mich der Krampus in einen Fruchtsack gepackt und unter lautem Lärmen und Schreien mehrerer mitgekommener mutwilliger Studenten in den Hof hinausgeschleppt hatte, um mich dort, wie er im Scherz drohte, in den Brunnen zu werfen. Dies hatte die Folge, daß ich bald darauf fieberkrank wieder heimgeführt werden mußte und dort beinahe ein halbes Jahr hindurch den kaum begonnenen, aber nicht fortgesetzten Schulunterricht versäumte. [...] Dies war der Anfang jener vielen Krankheiten, die mich im Laufe meines späteren Lebens so oft heimgesucht hatten. – Von zäher zwar, aber schwächerer Leibesbeschaffenheit scheint die Gestaltung desselben schon im Mutterleibe nicht ganz vor sich gegangen zu sein, denn der obere Teil meines Körpers von den Hüften aufwärts ist gegen den unteren unverhältnismäßig kurz geblieben; mein jüngster Bruder war beinahe 6 Fuß hoch, während ich in meinem kräftigsten Mannesalter, ehe das Alter meinen Nacken beugte, nur 51/2 Fuß Höhe gemessen habe. Oft hörte ich es, daß ich zu Pferde wohlgestaltet schien, da mich mein Vater, der einstige Kavallerist, frühzeitig zu reiten angehalten hatte.“⁴⁵

Efféle egyezéseket még bőven lehetne találni. Talán további két példára érdemes felhívni külön is a figyelmet. Mind Kis, mind Pyrker családja kacérkodott valamiféle nemesi kiváltság megszerzésének gondolatával, melyet mind a két író nagyon óvatosan épített be visszaemlékezéseibe. Kis esetében a jobbágyi származás egyértelmű, mégis felmerül a nemesség megszerzése:

Gyermekkorombeli hallomásom szerint, egy csalóközi özvegy 's gyermektelen asszony izent szüleimnek, hogy menjenek hozzá 's vegyék által tőle csekély áron a nemes levelet, mellyre neki, gyermektelen lévén, szüksége nincsen, de azok, vagy azért, hogy az izenetnek nem hittek, vagy akármelly egyéb okból e' végre semmi lépést sem tettek. Azt bizonyosabban tudom, hogy némelley rokonaim 1790ben (talám az említett özvegy halála után) törvénykezés által akartak Csalóközben nemességre szertenni, 's a' törvénykezésre az atyámat is meghívták; de az az abba avatkozástól leginkább az én kérésemre, minthogy akkor szándékoztam németországi universitásra menni, 's pénzére szükségem volt, magát visszatartóztatta. A' törvénykezés következtében egy hősi Kis, Posen

⁴⁴ Kis emlékezései, 1845. 12–13. p.

⁴⁵ Pyrker: Életem, 1966. 2–3. p.

vármegye ajánlása is hozzájárulván, megnemesedett; de én magamat nem próbáltam ehez kapcsolni 's a'dolog abban maradt.⁴⁶

Pyrkernél pedig ezt olvassuk rögtön az első lapon:

„Erst im J. 1816, nachdem ich schon 24 Jahre hindurch Mitglied des Stif-tes Lilienfeld war, vernahm ich, daß ein jüngerer Bruder meines Vaters von einem Adeligen Pyrker von Felső-Eőr, als Verwandter anerkannt und dadurch deshalb dann auch auf dem Rechtswege, nämlich der Komitats-behörde, der Familie der Adel zugesprochen wurde, welcher in Ungarn von großem Belange ist. Für mich als Stiftsgeistlichen in Österreich war er ohne Bedeutung, und ich bediente mich dort und auch später dessen nie, obschon er mir, besonders nach meiner Ernennung zum Zipßer Bi-schof, gewöhnlich beigelegt wurde.“⁴⁷

Előbbi esetben a lehetséges nemesi származás tulajdonképpen megalapozza a későbbi evangélikus superintendens nemesítési ügyét 1822-ben: ekkor az uralkodó már magának Kis Jánosnak adományozott nemesi rangot. Pyrker esetében pedig az teszi pikánssá a dolgot, hogy katolikus püspök-ként mintegy magától értetődően kellett magyar nemesnek is lennie, s csak nem sokkal szépesi püspöksége előtt szerzett érvényt nemességüknek egyik nagybátyja révén. Mindenesetre a magyar egyházban elért karrier mintegy magától értetődően hozta magával a nemesi öntudatot, s figyelemre méltó, hogy mind a két életrajz felveti azt, hogy esetleg ennek már korábban is érvényt lehetett volna szerezni. A nemesi identitás persze hozzá is kapcsolódik a kiválóság egyéb képzetéhez (utalhatunk itt Pyker *Tuniasára* épp-úgy, mint Kis számos költeményére). A vezető egyházi szerep ugyanis ugyanolyan spirituális közösségi kötelességként tételeződik fel mind a ket-tejük számára, mint a született főrangúak esetében ez oly sokszor megfi-gyelhető.⁴⁸

Ráadásul mindez szorosan kapcsolódik ahhoz az új embertípushoz, akinél e vezető szerep valamifajta írói szereppel együtt jelentkezik. Nehéz megmondani, hogy Kis és Pyrker esetében az írói pálya milyen mértékben és miként segítette elő az egyházi előmenetelt. Annyi azonban jól látszik e két életrajzból is, hogy egyikük sem az egyházi pályán tudatosan építkező karrierjüket írják le, sokkal inkább írói működésük geneziséét, s az írói fejlődés története mind a két esetben mintha magától értetődően járhatott együtt egy, a kiválóságra és erényességre alapozódó egyházi karrier elő-mozdításával. A művészetnek egy olyan szakrális felfogása sejlik fel a hát-térben, ahol a művészet a vallás analogonja, s nemcsak abban az értelem-ben, hogy hasonló tapasztalatok hordozója és kifejezője, de abban is, hogy a művészet által a valláshoz nagyon hasonló metafizikai tapasztalatokra lehet szert tenni.

Talán nem véletlen, mindenesetre nagyon tanulságos, hogy mind Kis János, mind Johann Ladislaus Pyrker úgy hajt végre példátlan stá-

⁴⁶ Kis emlékezései, 1845. 8–9. p.

⁴⁷ Pyrker: *Életem*, 1966. 1. p.

⁴⁸ Főrangúak erényképzeteiről a korszakban ld.: VADERNA GÁBOR: *A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben.* Bp., 2017. 243–249. p.

tuszemelkedést, hogy idős korukban visszaemlékezvén karrierjükre egyaránt úgy gondolják, hogy az a kötelesség, melyet egyházuk rájuk ruházott, szorosan összefügg azzal az irodalmi szereppel, melyet a csinosodás kultúráját követvén öltöttek magukra. Ez az összefüggés különösen akkor érdekes, ha tekintetbe vesszük azt is, hogy a 18–19. század egyházi vezetői közül éppen azok futottak be jelentékeny írói karriert is, akik a legnagyobb státuszemelkedést hajtották végre. Az persze az ő esetükben is kérdés marad, hogy az egyéni társadalmi érvényesítés előmozdítása érdekében kellett új társadalmi habitusokat kipróbálni, vagy az új társadalmi habitusok mobilizálták a társadalmat.